

Türkiye-Uluslararası Para Fonu İlişkilerinin Türk Siyasi ve Sosyal Hayata Etkileri (1961-2013)

Muhabbet Doyran*

Giriş

Yeni oluşturulan Türk devletinin uygulayacağı iktisat politikalarını belirlemek için ilgili bir kurul toplanmıştır. Çalışmalarını Ankara Garı'nda bir vagona gerçekleştiren bu kurulun içinde iki ayrı görüş mevcuttu. Ziya Gökalp'in başkanlardan biri olduğu kuruldaki görüşlerden biri liberalizmdi. Bu anlayış devletin ekonomik alana müdahalesinin olmadığı sistemdi. Bir diğeri ise devletin ekonominin tüm yapısına müdahale ettiği sosyalizmdi. Gökalp, kuruldaki bu farklı iki görüşü uzlaştırmak için şekilde "karma ekonomi" olarak nitelendirdiği, ekonomi literatürüne giren "eklektik modeli" önermiştir.¹ Atatürk, 1923 yılında İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında şunları söylemiştir:

İktisadiyat demek her şey demektir. Yeni hükümetimizin bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Hepimizin arzusu şudur ki, memleketimize zeninler memleketi. Çalışkanlar diyarı denilsin. Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi muvaffakiyetlerle tetviç edilemezse husule gelen zaferler payidar olamaz. Yeni Türkiye'mizi, layık olduğu mertebeye isal için behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz.²

Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin tam bağımsızlığının, iktisadi bağımsızlık olmadan gerçekleştirilemeyeceğini şu sözlerle açıklamıştır: *Muhakkak tam bağımsızlığı sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel iktisadi-*

* Dr. Öğr. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, doyanmuhabbet@hotmail.com

1 Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara 1981, s. 8.

2 Ömer Celal Sarc, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları*, Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk, İstanbul Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 347.

yattır.³ Daha önce kapitülasyonlarla yitirilmiş olan iktisadi ve siyasi bağımsızlığın Lozan Barış Antlaşması'yla kazanılması kolay olmamıştır. Yapılan uzun ve sıkıntılı görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti'nin borçlarının önemli bir kısmını ödemek dahil, yeni devletin iktisat politikaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu politikalar yeni kurulan devletin gelişmesinin önündeki önemli engellerdi. Bu engelleri aşmak için Kazım Karabekir başkanlığında toplanan "İzmir İktisat Kongresi'nde" yeni rejim için belirlenecek tüm iktisadi-politik sorunlar tartışılmıştır. Kongre sonunda kabul edilen "İktisadi esaslarda" kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi teşvik edici, ekonomik hayatın millileştirilmesini kolaylaştırıcı ve sert olmayan bir korumacılığı savunan tezler ileri sürülmüştür.⁴ Temel amaç Osmanlı Devletinden devralınan, devletin yıkılmasına sebep olan savaşlar, kapitülasyonlar ve borçlar nedeniyle bozulmuş ekonomik yapının düzeltilmesiydi. Bu amaçla Lozan Kongresi'nin asıl hedefi siyasi bağımsızlıkla birlikte ekonominin bağımsızlığını sağlamaktı. İktisat Kongresinde Türk girişimcilerin güçlendirilmesi için karar alınmış, sanayiciyi teşvik için "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmıştır. Liberal politikaların izlendiği bu dönemde devlet, ülkede ihtiyaç duyulan bazı maddelerin üretilmesi için "Kamu İktisadi Teşekküllerini" kurmaya başlamıştır. Bir yandan özel kesime hammadde temin edilmeye çalışılırken diğer yandan da nitelikli işgücü yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak beklenen gelişme olmamış, 1929'da bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz yaşanmıştır. 1923-1929 döneminde devlet bütçesi bir kez açık vermiştir.⁵ Bunun sebebi Lozan Antlaşması sırasında imzalanan Osmanlı Gümrük tarife sisteminin beş yıl süreyle uygulanma zorunluluğuydu 1929'dan itibaren bu zorunluluk ortadan kalmış, Türkiye ekonomik bağımsızlık yolunda önemli bir sorunu aşmıştır.

Türkiye 1930'da "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nı" kurarak para politikalarını yönlendirebilecek bir kuruma kavuşmuştur. 1930'dan itibaren Türk ekonomisi dışa kapanmış, devlet "ithal ikameci" ve milli sanayileşme politikalarını hayata geçirilmiştir. 1930-1939 yılları arasında devletin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet gösterdiği, toplumsal ihtiyaçların devlet eliyle karşılandığı dönem olmuştur. Çünkü Atatürk, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için sanayileşmeyi zorunlu görmüş bu sebeple devletçilik ilkesini hayata geçirmiştir. Devletçilik prensibinin içeriğinde

3 Ülken, *age.*, s. 10.

4 Korkut Boratav *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitapevi, 15. Baskı, Ankara 2011, s. 46.

5 Mahfi Eğilmez, *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul 2018, s. 137-138.

planlı sanayileşme ve KİT'ler vardır. Başarıyla uygulanan birinci beş yıllık sanayi planı ile çok önemli yatırımlar yapılmıştır. Bu sayede yeni devleti kuran kadro, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda devrimler yapabirmiştir. Atatürk'ün ekonomi ile ilgili düşüncesinde kesin olarak devlet ya da özel kesiminin mutlak egemenliği yoktur. İkinin birlikte olmasını, birlikte uygulanmasını istemiştir. "Karma ekonomi" olarak nitelendirilen ve uygulamaya konulan bu "eklektik" model, dinamik ve devamlı bir özelliğe sahiptir.⁶ Özel sektörün pek varlık gösteremediği dönemde uygulamaya konulan birinci sanayi planının etkisiyle de sanayi kesimi Cumhuriyet tarihinin büyüme hızı ortalamasının en yüksek oranına ulaşmıştır. "İthal ikame" politikaların uygulamaya konulmasıyla demir-çelik ve kağıt fabrikaları başta olmak üzere çok sayıda KİT kurulmuştur. Ülke ekonomisi on yıllık dönemde ortalama yıllık %6 büyümüştür. Üstelik bu dönemde 129.000.000 Türk Lirası (TL) olan Osmanlı Devleti'nin borcunun ödenmeye başlandığı dönemdir.⁷ Ancak ikinci beş yıllık sanayi planı uygulamaya konulmuş olmasına karşın II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zorunluluk kaynaklar başka amaçlar için kullanılmıştır. Öncesinde İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinden ayrılmasıyla bu atılımlar yarım kalmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye, savaşa girme tehlikesine karşı savaş ekonomisine geçmiştir.⁸

6 Osman Nuri Tosun, Haydar Kazgan, Öztin Akgüç, Mustafa A. Aysan, Gündüz Pamuk, Selahaddin Babüroğlu, Aydın Dündar, Gönğür Uras, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları*, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981, s. 7-8.

7 Hüseyin Akyıldız-Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", *Süleyman Demiral Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 9, S. 1, 2004, s. 50.

8 Tosun ve diğerleri, *age.*, s. 11.

* 190 ülkenin üyesi olduğu IMF (International Monetary Found), Dünya Bankası (DB) ile birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında 1945 yılında toplanan Bretton Woods Konferansıyla oluşturulmuştur. Merkezi ABD'nin Washington DC'de olan IMF uluslararası parasal iş birliği ve döviz kuru istikrarını, ekonomik büyümeyle yüksek istihdamı desteklemek ve üye ülkelerin ödemeler dengesi finansmanında karşılaşılan sorunların giderilmesini kolaylaştırmak hedefiyle kurulmuştur. IMF, küresel para iş birliğini geliştirmek, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, yüksek istihdam ve dünya çapında yoksulluğu azaltmak için çalışmak ve IMF'nin uluslararası genel kaynaklarının gerekli talimatlarla belirli bir süreyle kullanılmak suretiyle üyelere güven vermek ve onlara doğabilecek ödemeler dengesindeki uyumsuzlukları ve ulusal ve uluslararası refahı tehdit edici tedbirlere başvurmadan düzeltme olanağını sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. Söz konusu amaçları yerine getirmek için IMF'nin üç temel görevi bulunmaktadır. Bunlar; "gözetim", "teknik yardım" ve "finansman yardımıdır". IMF, gözetim

Türkiye’de gerek savaş dönemi gerekse dünyada meydana gelen yeni düzen nedeniyle bazen liberal bazen de devletçi politikalar uygulanmıştır. Buna karşın hayata geçirilen ekonomik politikalarda özgürlükçü eğilimden vazgeçilmiştir. 1946’da çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte daha demokratik bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerin geliştirildiği ve Birleşmiş Milletlere (BM) üye olunduğu bu dönemde hem ekonomide hem de Türk dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. 1944’de Bretton-Woods* Antlaşmasını kabul eden Türkiye önce IMF’ye ((International Monetary Found) daha sonra da DB’ye (Dünya Bankası) 19 Şubat 1947 tarihinde 5016 Sayılı Kanun’la üye olmuştur.⁹ Türkiye bu tercihle ABD tarafından gerçekleştirilmekte olan yeni ekonomik dünya düzeni içinde yer almak istemiştir. Bu durumun iki sebebi olmuştur. Bunlardan birincisi iki kutuplu dünya düzeninde kendine bir tehdit unsuru olarak gördüğü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne (SSCB) karşı kendini güvenceye almaktır. İkincisi ise ABD yardımlarından faydalanmaktır. ABD başkanı Harry S. Truman kendi adı ile anılan “Truman Doktrinini” ve Dışişleri Bakanı George Marshall’ın adıyla anılan “Marshall Planını” hayata geçirmiştir.¹⁰ Bu yardımlar, II. Dünya Savaşı’nda büyük yıkım yaşayan Avrupa’nın kalkınmasını gerçekleştirmek, Yunanistan ve Türkiye’nin savunma sistemlerini güçlendirmek için gerçekleştirilen yardımlardır.¹¹

Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar

1947’den itibaren yürütülen iktisat politikalarının temelinde DB ve IMF’ye üye olarak dünyadaki yeni ekonomik düzene eklenmek istenmiştir. Savaş dönemi zenginleşen bir kesimin desteğini alarak tek başına iktidara gelen ve on yıl Türk siyasi hayatına etki eden Demokrat Parti’nin (DP) yürüttü-

ile her bir üyesiyle yapacağı veri paylaşımında ve tavsiye ettiği politikalara paralel olarak yine her üyenin ekonomik durumu ile ilgili kapsamlı değerlendirmede bulunmaktadır. Ayrıca istikrarlı döviz kuru ile sürdürülebilir bir büyüme için uygulanabilecek politikaları ülke yetkilileriyle görüşüp, bu görüşmelerden elde ettiklerinin analizini yaparak küresel ve bölgesel gelişmelere ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu değerlendirmeleri de yılda iki kez olmak üzere çeşitli raporlarla yayınlamaktadır. Teknik yardım ise ülkelerin daha maliye, para ve kur politikalarıyla bankacılık ve finans sisteminin denetimi ve düzenlemesiyle ilgilidir. (“IMF hakkında” <https://www.imf.org/external/about/htm>. Son erişim tarihi, 16.10.2022.)

9 “Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına katılmak için hükümete yetki verilmesine dair Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S 6541, 25 Şubat 1947, s. 11922.

10 “Truman’ın Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947, s. 1, 3.

11 “Amerikan yardımı anlaşması imzalandı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947, s. 1, 3.

ğü iktisat politikalarında da Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) yürüttüğü politikalara paralel, dış ticarete liberalleşme ve dış ilişkilerde dünyaya eklenme uygulamaları hayata geçirilmiştir.¹² Dolayısıyla dönem hükümetlerinin bağımsız iktisat politikalarından uzaklaşıp ve yeni dünya düzenine uyumlu daha liberal politikaları hayata geçirdikleri görülmektedir. “Denk Bütçe” ve “Denk Ödemeler Dengesi” ilkesinin terk edilmesiyle birlikte yeni maliye ve para politikaları uygulamaya konulmuştur. Bir anlamda II. Dünya Savaşı sonrası tümenden yıkılmış olan Avrupa’nın yeniden inşasını sağlamak ve temel ihtiyaçlarını gidermek için hayata geçirilen Marshall Planı’ndan Türkiye fiilen 1949’da yararlanmaya başlamıştır.¹³

1950’de yeni bir dönem başlamış, 27 yıl süren CHP’nin iktidarı sona ermiş, CHP’den ayrılanlardan bir grup DP’yi kurmuştur. Kurucuları arasında Adnan Menderes ve Celal Bayar’ın olduğu DP tek başına iktidar olmuştur. Daha demokratik ve katılımcı bir yönetim bekleyenlerin umudu olan DP hükümetleri döneminde özellikle 1939-1949 döneminde işçi kesiminin büyük sorunları bulunmaktaydı. DP, İşlerini kaybeden, yüksek enflasyon ve pahalılıkla mücadele edemez hale gelen işçilerin şartlarını düzeltme sözü verilmiştir. Hükümet Programlarında (HP) her kesime seslenilmiş ve problemleri çözme vaadinde bulunulmuştur. Programlarda toplumun her kesiminin örgütlenme hakkına sahip olması, yeni sendika, dernek ve meslek kuruluşlarının kurulabilmesi, çağdaş bir toplum yaratılması için çalışacaklarının vaadinde bulunulmuştur. Dönem hükümetlerinin Başbakanı Adnan Menderes, devletçilikten uzaklaşılacağını, KİT’lerin özel sektöre devredileceğini, halkın her kesiminin refahının yükseltileceğini açıklamıştır.¹⁴ İşçiler, DP’nin politikalarını benimsemiş ve desteklemişlerdir. Sendikalarla da görüş birliği içinde olan DP, sosyal hayat ile ekonomiyi dengede tutarak, refahı yaymak, sosyal adaleti sağlamak istemiş, bunun için çeşitli yasalar çıkarmıştır.¹⁵ Traktörler ithal edilmiş, çiftçiye Ziraat Bankası’ndan ucuz ve bol kredi verilmiştir. Ayrıca tarım gelirlerinin vergi dışı bırakılmasıyla birlikte servet sahipleri ortaya çıkmıştır. Kent hayatının içinde de yer almaya başlayan ancak uyum

12 Nazif Ekzen, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946’dan 2008’e İliştirilmiş Ekonomi IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*, ODTÜ Yayınları, 2. Basım, Ankara 2009, s. 33.

13 Ekzen, *age.*, s. 14-15.

14 İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (Haz.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 22 Nisan 1950-20 Kasım 1961, C 2, TBMM Basımevi, 2013, s. 925.

15 Osman Cenk Kanca, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 9, S 19, s. 56.

sağlayamadıkları için “hacığa” olarak nitelendirilen yeni toprak zenginleri oluşmuştur.¹⁶

Diğer yandan DP döneminde ABD yardımlarıyla Türkiye’ye gelen çeşitli tarım alet ve makineleri, tarım işçisine olan talebi düşürmüş, ülkenin pek çok yerinde sosyo-ekonomik yapıyı etkilemiştir. Çünkü tarım ürünlerinden elde edilen verim arttığı gibi işçilik maliyetleri düşmüş, emek gücüyle hayatını sürdürenlerin bir kısmı atıl hale gelmiştir.¹⁷ İşsizlikle birlikte kentlere göç eden bu kesim, bir gecekondulaşma sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁸ Böylece hem kırsal kesimden, hem de kentli kesimden iktidarın politikalarına karşı tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır.

1950’li yıllarda uygulanan tarım politikaları sonucunda “Kore Savaşı” sırasında özellikle Avrupa’da tarım ürünlerine talebi arttırmıştır. Türkiye dış talep artışı nedeniyle ihracatta önemli gelişmeler yaşamış olmasına karşın dış ticarete açık vermiştir. Dış krediye dayalı ekonomik büyüme, Marshall yardımlarıyla makineleşme, yabancı sermayenin teşviki, pazara yönelik ulaşım, haberleşme ve bayındırlık alanlarında yapılan yatırımlar dönemin önemli uygulamalarıdır. Bu krediler daha sonra dış borç oluşmasına sebep olmuştur. 1954’de kırsal kesimden önemli oranda oy alan DP daha güçlü olarak iktidara gelmiştir. Böylece kendi ekonomik, siyasi ve sosyal politikalarını daha rahat uygulama olanağını elde etmiştir. “Halkın %80’nin tarım işleriyle meşgul...” olduğunu söyleyen Adnan Menderes iktidarının ikinci yarısından itibaren hem dış ticaret açığı hem de dış borç miktarı artınca tarımda sübvansiyonlar durdurulmuştur. Ekonomik krize girildiği 1955’de devalüasyon yaşanmış, daha korumacı politikalar izlenerek, sanayileşme çabalarına girilmiştir.¹⁹ DP’nin iktidarda olduğu 1955-1960 döneminde işgücünün sektörel dağılımı tarım ve sanayideki genel durum hakkında bilgi vermektedir.

16 Deniz Elif Yavalar, *Demokrat Parti Döneminde Mubalif Mizab Basını: 41 Buçuk, Dolmuş, Taş, Karikatür, Taş-Karikatür Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2016, s. 283.

17 Gülten Madendağ, “Orhan Kemal’in Hanımın Çiftliği Üçlemesinde Demokrat Parti Dönemi ve Adana”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 11, S. 56, 2018, s. 181.

18 Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 74. Basım, İstanbul 2011, s. 127.

19 Akyıldız-Eroğlu, agm., s. 52.

Tablo 1. Sivil İşgücünün Sektörler Bazında Dağılımı (1955, 1960) (bin kişi)

Sektörler	1955	Yüzde Dağılımı	1960	Yüzde Dağılımı
Tarım	9.446	80,8	9.737	77,7
Madencilik	63	0,5	77	0,6
Sanayi	726	6,2	885	7,1
Enerji	16	0,1	15	0,1
Hizmetler	1.444	12,3	1.820	14,5
Toplam	11.695	100,0	12.534	100,0

Kaynak: Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 74. Basım, 2011, s. 128.

DP döneminde çalışma hayatına ilişkin önemli yasalar çıkarılmıştır. 1951’de “İşçilere hafta tatili ve genel tatil günlerinde ücret ödenmesi hakkında Kanun”²⁰, “1952’de 5953 Sayılı Basın Kanunu, 1954’de “İhtiyarlık Sigortası Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi bazı maddelerinin kaldırılması ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında Kanun”²¹ yine 1954’de 6379 Sayılı “Deniz İş Kanunu”²² ile “Öğle Dinlenmesi Kanunu”²³ kabul edilmiştir. Bu arada 31 Temmuz 1952’de “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)” kurulmuştur.²⁴ 1952’de “Basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin tanzimi hakkında Kanun”.²⁵ Basın yasası ile çalışma şartları belirlenmiş, çalışanların hakları gözetilmiştir. Böylece basının büyük desteğini alan DP, 1954 yılına gelindiğinde ekonomi ve sosyal alanlardaki bazı tutumları nedeniyle basın tarafından eleştirilmeye başlanınca bu defa basın için sansür uygulamaya, halkın doğru habere ulaşmasını engellenmeye çalışılmıştır bu amaçla “Neşir yoluyla veya radyo ile işlene-

20 “İşçilere hafta tatili ve genel günlerinde ücret ödenmesi hakkında Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, S 7885, 15 Ağustos 1951, s. 1801.

21 “İhtiyarlık Sigortası Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi bazı maddelerinin kaldırılması ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, S 8664, 22 Mart 1954, s. 8755.

22 “Deniz İş Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, S 8663, 20 Mart 1954, s. 8742.

23 “Öğle Dinlenmesi Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, S 8652, 8 Mart 1954, s. 8515.

24 “Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu”, <https://www.turkis.org.tr/uzun-tarihce/>. Son Erişim Tarihi: 21.10.2022.

25 “Basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin tanzimi hakkında Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, S 8140, 20 Haziran 1952, s. 3962-3964.

cek bazı cürümler hakkında Kanun” çıkarılmıştır.²⁶ Bu gibi girişimler daha sonraki yıllarda da devam etmiş, gazetelerin kapatılmasına ve gazetecilerin tutuklanmasına başlanmıştır. ABD Cumhuriyet Parti senatörü Jeseoph Raymond McCarthy'nin “Soğuk Savaş” döneminde ve “McCarthyizm” olarak nitelendirilen anti-komünizm hareketi Türkiye’de de karşılık bulmuştur. 1951 yılının Ekim ayından itibaren Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyeleri tutuklanıp, yargılanmışlardır. 1954’de birçok TKP üyesi kişiler, bazı yazarlar ve gazeteciler komünist oldukları iddiasıyla yargılanmışlar, aralarında hüküm giyenler olmuştur.²⁷

Türkiye’de DP iktidarının son yıllarında 1958’de 256.000.000 ABD doları tutarındaki birikmiş borcun ödenememesi ekonomide sıkışıklığa sebep olmuştu. IMF baskısıyla bir istikrar programını kabul eden Türkiye’nin 420.000.000 ABD dolarlık borcu ertelenmiştir.²⁸ Bununla birlikte ek olarak Türkiye’ye 234.000.000 ABD doları ABD’den, 25.000.000 ABD doları stand-by anlaşması karşılığı IMF’den ve 100.000.000 ABD dolarlık bölümü ise OECD’den olmak üzere toplam 359.000.000 ABD doları ek yeni kaynak yaratılması kararlaştırılmıştır. Bu kaynakların nerelerde kullanılacağı da belirtilmiştir.²⁹ Türkiye bu program gereği 4 Ağustos 1958’de TL’yi devalüe etmiştir. 1 ABD doları 2.80 TL’den, 9 TL’ye yükselmiştir. DP, iktidarının sonlarına doğru dış borçların döndürülmesi için devletin kamudan çekilmesi konusundaki tavrını ve benimsemiş olduğu liberal iktisat politikalarını değiştirmiştir. İstikrar programının uygulamaları arasında, Merkez Bankası kredileri ile kamuya açılan kredilerin sınırlandırılması, KİT üretimi ve hizmet fiyatlarının yükseltilmesi ile faiz oranlarının arttırılması bulunmaktaydı.³⁰

1958’de yaşanan devalüasyonla birlikte Menderes tarafından kurulan hükümetlerin, 1950-1958 döneminde uyguladığı iktisat politikalarındaki tercihleri değiştirmiştir. Bunda başta ABD olmak üzere Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD) ve IMF tarafından “planlı kalkınma” ve “ithal ikamesi” politikaların yerleştirilmesi talebinin etkisi olmuştur.³¹ Bunun yanı sıra DP, 1957’den itibaren ekonomik düzensizlik, dış borçlarının ödenmesinde ya-

26 “Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, S 8660, 17 Mart 1954, s. 8653.

27 “Dün 184 komünist hüküm giydiler”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1954, s. 1.

28 Kanca, agm., s. 59.

29 *TBMM Zabıt Ceridesi (ZC)*, C 4, İ 87, 21.8.1958, s. 837-842.

30 Kepenek, *age.*, s. 125.

31 Eken, *age.*, s. 38.

şanan sıkıntılar, TL'nin değer kaybetmesi partinin oy kaybetmesine sebep olduğundan daha da baskıcı politikalar izlemiştir.³² Bu durum, sosyal barışın bozulmasına, iktidar ile muhalefetin karşı karşıya gelinmesine, toplumun “Vatan Cephesinde” olanlar veya olmayanlar şeklinde bölünmesine sebep olmuştur. Yaşanan siyasi ve sosyal gerilimler ülkede, 27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun yönetime el koymasına yol açmıştır.³³

1960-1980 Dönemi Türkiye IMF İlişkileri ve Yansımaları

Gelişmekte olan ülkeler olarak nitelendirilmesine karşın, gerçekte kalkınmasını gerçekleştirememiş ülkeler, kalkınma mücadelelerinde çok çeşitli ekonomik sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bunu daha çok gelişmiş ülkelerle ve uluslararası kuruluşların destekleriyle gidermeye çalışmaktadırlar. İkiz kuruluşlar olarak nitelendirilen IMF-DB, verdikleri krediler karşılığında bazı istikrar programların hayata geçirilmesini önermektedirler. Bu programların yürütücülerinden biri IMF, diğeri ise IMF'nin kardeş kuruluşu olarak nitelendirilen DB'dir. IMF politikalarının başarılı olabilmesinin temel dayanağı hükümetlerin uygulamadaki kararlılığı olarak nitelendirilmektedir. Ülkelerle Stand-by anlaşması* yapan IMF'ye, krediyi talep eden ülke IMF'nin programlarını uygulama taahhüdü olan “Niyet Mektubu (NM)” vermektedir. NM'de belirtilen koşulların, performansın ve yapısal kriterlerin gerçekleştirilmesinin değerlendirilmesi IMF tarafından “Gözden Geçirme” raporlarıyla yapılmaktadır. NM'de alınacak olan finansal ve ekonomik önlemler yer almaktadır. Türkiye, IMF ile 1961-2005 döneminde toplam 19

32 Barış Bulunmaz, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları”, *Öneri Dergisi*, C 10, S. 37, 2012, 210.

33 “Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960, s. 1-5.

* Ekonomik krizlerde, ülkelerin sorunların üstesinden gelmeleri için ihtiyaç duydukları finansmanın karşılanmasıdır. IMF kredilerine bir dizi düzeltici “istikrar programı” olarak nitelendirilen politikaların yürütüldüğü bir onay durumudur. Bu kredinin kaynağını oluşturan SDR (Special Drawing Right) (Özel Çekme Hakkı), üye ülkelerin resmi rezervlerini desteklemek için 1969'da IMF tarafından oluşturulmuş bir rezerv varlığıdır. Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi bağlamında tamamlayıcı bir uluslararası rezerv varlığı olan SDR, IMF ve diğer uluslararası kuruluşların hesap birimi olarak hizmet vermektedir. Bir para birimi olmayan SDR, IMF üyelerinin serbestçe kullanılabilen para birimleri üzerinde potansiyel bir iddia olması nedeniyle bir ülkeye likidite sağlayabilmektedir. SDR'nin değeri, ABD doları, Euro, Çin Yuanı, Japon Yeni ve İngiliz Sterlini olmak üzere beş para biriminden oluşan sepete dayanmaktadır. (“Özel Çekme Hakkı” <https://www.imf.org/en/Topics/special-drawing-right>, son erişim tarihi: 16.10.2022.).

Stand-by anlaşması yapmıştır. Kısa süreli ödemeler dengesi sorunu yaşayan ülkelere genellikle üç aylık taksitlerle kullandırılan kredilerin geri ödemesi 5 yıl içinde yapıldığından, Türkiye, bu kredileri ekonomik ve siyasi krizlerin ardından kullanma ihtiyacı duymuştur.

1960'da ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli değişikliklerin olduğu yıldır. Askeri darbe ile DP kapatılmış, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile DP'nin ileri gelenleri Yassıada'da yargılanmışlardır. Bazı siyasetçiler hapis cezasına mahkûm edilirken, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu idam edilmişlerdir.³⁴ Bu durum Türk siyasi tarihinde siyasilerin ve toplumun bölünmesinde, karşı karşıya bırakılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Askerlerden oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK), "Kurucu Meclisi (KM)" oluşturmak için uzundur yürürlükte bulunan 1924 yılı "Teşkilat-i Esasiye Kanununda" değişikliğe gitmiştir. Kanunun 2. maddesinde KM'nin amacı şöyle açıklanmıştır:

Kurucu Meclis, Demokrasi ve Hukuk Devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile yeni Seçim Kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek Türkiye Büyük Millet Meclisine devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini bu kanundaki esaslara göre kullanır. Kurucu Meclisin Kabul edeceği Anayasa, ancak halkoyu ile tavsib edildikten sonra kesinleşir.³⁵

KM tarafından 1961 Anayasasının hazırlanması için hukuk fakültelerinin hocalarından oluşan "Bilim Kurulu" oluşturulmuştur. Anayasa hazırlanıp, 9 Temmuz 1961'de halk oylamasına sunulmuş ve % 61,5 evet oyuyla kabul edilmiştir.³⁶ Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en ileri, en özgürlükçü anayasası olarak nitelendirilen³⁷ 157 maddeden oluşan 1961 Anayasasının 2. maddesinde "*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir*" ifadesi yer almıştır. Egemenlik kaynağının kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ise

34 İlyas Topçu-Sema Akılmak Topçu, "Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* S. 61, 2017, s. 72-73.

35 "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve I sayılı Geçici Kanuna ek 'Kurucu Meclis Teşkil' hakkında Kanun", *T.C. Resmî Gazete*, S 10682, 16 Aralık 1960, s. 2766.

36 Topçu-Topçu, agm., s. 65.

37 Eğilmez, *age.*, s. 144.

4. maddede yer almıştır. Anayasanın ikinci kısmında yer alan “Temel Haklar ve Ödevler” çeşitli başlıklar altında sıralanmıştır. 14-34 maddeleri arasında “Kişinin Hakları ve Ödevleri”, 35-53 maddeleri arasında “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler”, 54-62 maddeler arasında ise “Siyasi Haklar ve Ödevler” yer almıştır. Ayrıca ülkenin, “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasının bir planla yapılacağı” ve kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirileceği 129. maddede yer almıştır.³⁸ Bununla birlikte yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız çalışması yani “kuvvetler ayrılığı” kabul edilmiş, “Anayasa Mahkemesi” kurulması hükme bağlanmış ve çıkarılacak kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmeye tabii olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Anayasa ile sendika kurma, sendikaya üye olma, sendikal faaliyette bulunma, grevler, mitingler ve eylemlerde bulunma hakkı getirilmiştir.³⁹

Askeri müdahalenin ilk yılında Türkiye hem siyasi hem de ekonomik krizden çıkabilmek için yollar aramış, IMF ile 1 Ocak 1961’de 12 uzun süreli yaklaşık 55.000.000 ABD dolarlık ilk stand-by anlaşmasını imzalamıştır. 1961-1965 döneminde Türk siyasi hayatında yeni bir iktidar arayışı koalisyon hükümetleri ile mümkün olmuştur. VIII. İnönü Hükümeti 20.11.1961-25.06.1962 tarihleri arasında görev yapmıştır. Koalisyon Protokolüyle (KP), 15 Ekim 1961’de yapılan seçimler sonucunda CHP ile Adalet Partisi (AP), hükümet kurma konusunda karşılaşılan güçlülere çözüm bulmak üzere, bir karma hükümet kurma kararı vermişlerdir. Çünkü seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidar olma şansı vermemiştir. Ülkenin toplumsal barışının yeniden inşa edilmesi, bozulan ekonominin düzeltilmesi, siyasi husumetlerin terk edilip, ülkede huzurun kurulması gibi çok önemli sorunları bulunmaktaydı. O nedenle DP geleneğinden gelen AP ile Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucu partisi CHP, yurt içinde ve yurt dışında güven veren bir iş birliği oluşturmak için birlikte hareket etmişlerdir.⁴⁰ Gelecekte Türk siyasi hayatında önemli bir yer alacak olan Bülent Ecevit, Çalışma Bakanı olmuştur. Bu hükümet döneminde 30 Mart 1962’de 9 aylık 2. stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu hükümet uzun ömürlü olmamış AP içinde yer alan DP’li eski milletvekillerinden oluşan grupla koalisyon hükümeti yü-

38 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *T.C. Resmî Gazete*, S 10859, 20 Temmuz 1961, s. 4641-4645, 4650.

39 Bilal Tunç, “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 67, 2020, s. 674.

40 İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz (haz.), *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (20 Kasım 1961-27 Ekim 1965)*, C 3, Ankara TBMM Basımevi, 2013, s. 1324.

rütülememiştir. Daha sonra kurulan IX. İnönü Hükümeti (25.06.1962-25-12-1963), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ile CHP'nin koalisyonuyla oluşmuştur. 3. Stand-by anlaşmasını yapan bu hükümetin ömrü uzun olmamış, yerine X. İnönü Hükümeti, bir azınlık hükümeti kurulmuştur. İki koalisyon hükümetinin ardından iktidara gelen CHP, yaklaşık iki yıl görevde kalmış, 4. ve 5. uzun süreli stand-by anlaşmaları bu hükümet döneminde yapılmıştır. Zorunluluklar sonucunda kurulan azınlık hükümeti, geniş tabandan destek alamadığı için radikal politikalar üretmesi mümkün olmamış, bütçesi kabul edilmediği için iktidardan düşmüştür. Ardından (20.02.1965-27.10.1965) toplam sekiz ay görevde kalacak olan dördü koalisyona denilen ve Cumhuriyet Senatosu Üyesi Bağımsız Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığında, Millet Partisi (MP), CKMP, YTP ve AP'nin katılımlarıyla bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Geniş tabanlı kurulmasına karşın bu hükümet de başarılı olamamıştır. Ardından 27.10.1965-26.03.1971 dönemlerinde Süleyman Demirel Başbakanlığında AP'nin üçüncü uzun vadeli tek parti hükümeti olarak iktidarı başlamıştır. Ancak muhalefetle uzlaşmazlık yaşayan AP, askeri muhtıra ile görevinden uzaklaştırılmış, yerine CHP'den istifa edip, bağımsız olan Nihat Erim Başbakanlığında kurulan bir hükümet gelmiştir. ABD'de ve Avrupa'da başlayan 1968 yılı hareketi Türkiye'de de antiemperyalist bir düşünceyle karşılık bulmuştur. Türkiye'de Batıdan farklı olarak gelişen 1968 yılı hareketi, zayıf olan sol işçi hareketine dönüşmüştür. Sol görüşlü gençler, işçiler adına mücadeleyi üstlenmişlerdir. Ayrıca öğrenciler, üniversite reformu talebi etrafında buluşmuşlardır. ABD karşıtlığı, yükseliş göstermiş, "Tam bağımsız Türkiye" söylemi siyasi bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu gençlerin karşısında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) (Daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ismini almıştır.) teşkilatlandırmasıyla kendilerini ülkücü olarak nitelendiren gençler yer almıştır. Ülke bir terör dönemini yaşamış çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, iç güvenlik sorunları artmış, siyaset tıkanmış ve darbeye zemin oluşmuştur.⁴¹ AP iktidardan uzaklaşana kadarki dönemde 5 stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1961-1970 döneminde kesintisiz her yıl stand-by anlaşması yapılmış, bu kredilerin tamamı kullanılmamıştır. Bu da IMF tarafından istenilen istikrar programının tam anlamıyla uygulanmadığını göstermiştir.⁴²

41 Mehmet Koca, "68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet", *Birey ve Toplum Dergisi*, 2018, C 8, S.15, 2018, s. 92.

42 Zeynep Erdiç, "Uluslararası Para Fonu-Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand-By

Türkiye’de IMF programlarına ve yöntemlerine ilişkin pek çok eleştiri yapılmaktadır. Bu eleştirilerin çoğu IMF programlarının çok zorlayıcı olduğu, IMF kaynaklı istikrar yöntemlerinin geliri azalttığı, zorunlu hizmetin, ürünlerin fiyatlarını yükselttiği ve gelir dağılımını bozduğu yönündedir. Ayrıca IMF’nin kriz yaşayan ülkelerde büyük kredi paketlerini onayladığı halde, şartların yerine getirilmesi koşulu nedeniyle ihtiyaç anında kredileri serbest bırakmadığı da yapılan eleştiriler arasındadır. Bunun dışında IMF’nin, IMF programlarıyla ülkelerinin iç işlerine müdahale ettiği, ayrıca sosyal yönünün zayıf olduğu açıklanmıştır.⁴³

Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasıyla birlikte Türkiye planlı kalkınma dönemine başlamıştır. Bu dönemde iki Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. 1963-1967 dönemini kapsayan I. BYKP’de; “*Millî tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere hazırlandığı*” belirtilmiştir. Planda nüfusun çok hızla arttığı, halkın büyük bir kısmının kötü şartlar altında, uygarlık araçlarından yoksun yaşadığı, okuma yaşında bulunan ya da bu yaşı aşmış olanların %60’nun okuma-yazma bilmediği, köylerin %53’nün, kasabaların %55’nin temiz içme suyundan yoksun olduğu, nüfusun %69’unun elektrikten faydalanamadığı, nüfusun %2,5’inin verimli olduğu, 4.000 kişiye bir doktor düştüğü, büyük şehirlerdeki nüfusun %30’unun tek odalı evlerde yaşadıkları, gecekonduarda yaşayan insan sayısının 1.200.000 olduğu yer almıştır.⁴⁴

II. BYKP’de (1968-1972), I. BYKP’nin ilk dört yılında ekonominin tarıma dayandığı, bununla birlikte sanayi ve hizmet sektöründe de gelişmeler yaşandığı yer almıştır. Bölgeler arası gelişmişlik farkının devam ettiği belirtilen planda, işgücünün sektörel dağılımında da farklılıklar meydana geldiği, sanayi sektöründe artış yaşandığı, modernleşme yönünde işgücünün değişim gösterdiği belirtilmiştir. Tarım sektöründe gizli işsizliğin yaşandığı açıklanan planda, son beş yılda lise seviyesinde mesleki eğitim gören öğrenci sayısında

Anlaşması”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 18, 2007, s. 106-107; Hükümetler”, https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html Son Erişim Tarihi: 23.11.2022.

43 Mahmut Tekin, Mustafa Soba, Özden Sevgi Akıncı, “IMF’nin Yönetimsel Reformlarını Engelleyen Etmenler ve Çözüm Önerileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C 18, S. 36, 2018, s. 163.

44 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Bey Yılı) 1963-1967*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963, s. 1-2.

%56, yüksekokul ve üniversitelere devam eden öğrenci sayısında %30 artış yaşandığı; ancak özellikle Çukurova ve Ege bölgelerinde tarım işçiliği için mevsimlik göç hareketliliğinin eğitimi zorlaştırdığı belirtilmiştir.⁴⁵ Anayasada yer alan “sosyal devlet” tanımı siyasi içeriği kadar ekonomik ve sosyal içeriği açısından da önemlidir ve BYKP’lerde bunlar gözetilerek yapılmıştır. Planlar kamu kesimi için zorunlu, emredici özellikteyken özel sektör için yol gösterici olmuştur. İthal ikamesi politikaların uygulandığı dönemde 1970’de dünyada yaşanan petrol krizi ile devalüasyon yapılmış, bu da fiyat artışlarının ve enflasyonun sebebi olmuştur. Süleyman Demirel bu durumu, “*Ülke yetmiş Cent’e muhtaç*” hale gelmiştir sözüyle açıklamıştır.⁴⁶

1974’de gerçekleştirilen “Kıbrıs Barış Harekâtı”⁴⁷ ve sonrası ABD tarafından uygulanan ambargo ile bütçeye büyük yük gelmiş, toplumda birçok ürüne ulaşmak mümkün olmamıştır. Türkiye’nin bütün planlarının bozulduğu yıllarda iktidar ve muhalefetin uzlaşmaz tutumları, siyaseti olduğu gibi toplumu da sağ ve sol görüş olarak ikiye bölmüştür. 1970-1978’e kadar IMF ile ilişkiler dondurulmuştur. 1977’de ortaya çıkan büyük ekonomik bunalımın etkisiyle 1977-1979 dönemi, içe dönük, dışa bağımlı ve ithal ikameci politikaların devamı niteliğindedir.⁴⁸ İstihdam sorunlarının aşılması amacıyla 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye yurt dışına işçi yollama politikalarını benimsemiş ve uygulamaya koymuştur. Yurt dışında çalışmak amacıyla gönderilen işçiler genellikle vasıfsız olduğundan bunların, gelişmiş ülkelerde nitelik kazanacağı ve ülkeye döviz göndererek ekonomiye katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Yurda gelen dövizlerin Türk ekonomisine gelir kaydetmiştir.⁴⁹

Askeri Darbeye Zemin Hazırlayan Gelişmeler ve IMF İlişkileri (1980-1991)

1980’e kadar koalisyon ve azınlık hükümetleriyle yönetilen Türkiye’de işçi hareketlerinde ve sol siyasette yükselişler meydana gelmiştir. Toplumda şiddet ve baskının arttığı dönemde 1 Mayıs 1977’de Taksim’de⁵⁰, toplumun belli

45 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık kalkınma Planı 1968-1972*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1968, s. 57-58.

46 Eğilmez, *age.*, s. 145.

47 “Mehmetçik Kıbrıs’ta”, *Hürriyet*, 20 Temmuz 1974, s. 1.

48 Borotav, *age.*, s. 140.

49 Ahmet Murat Alper, “İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği” *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Ankara 2005, s. 29, 32-33.

50 “1 Mayıs Katliamı: 34 Ölü”, *Hürriyet*, 2 Mayıs 1977, s. 1; “1 Mayıs Töreni Saldırıya Uğradı”, *Politika*, 2 Mayıs 1977, s. 1

bir kesimine yönelik Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Bingöl, Sivas'ta⁵¹ olaylar meydana gelmiştir. Bununla birlikte, sağ ve sol görüşlü kesimlerin sembolik isimlerine suikastlar düzenlenmiş, insanların can güvenliği ön plana çıktığı için devletin daha etkin olması istenmiş ama bu gerçekleşmemiştir. Demokrasinin işlemediği, ağır ekonomik ve siyasi koşulların sosyal barışın bozulduğu bir dönemde kısır çekişmeler nedeniyle parlamento çalışamaz hale gelmiştir.⁵² Toplum içindeki bölünmeden kaynaklı çatışmalar, öğrenci grupları arasında yaşanan olaylar sonucu meydana gelen ölümler⁵³, patlatılan bombalar 12 Eylül 1980 günü yapılan askeri darbeye zemin oluşturmuştur.⁵⁴ Hükümet ve parlamento feshedilmiş, siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuş ve parlamenterlerin dokunulmazlığı kaldırılarak bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁵⁵ 12 Eylül darbesiyle 14.000 kişi siyasal yasaklı hale getirilmiş, 3.000 gazeteci mahkemeye verilmiş, 251 kitap yakılmış, 937 film yasaklanmış, 458 süreli yayının yayınlanmasına izin verilmemiş, 650.000 kişi gözaltına alınmıştır. Bu dönemde 30.000 kişi mülteci olarak Avrupa'daki ülkelere iltica etmiş, Türkiye'deki toplumsal ve siyasal yapının temelleri sarsılmış, ülke çok farklı bir düzene geçmiştir.⁵⁶

Süleyman Demirel Hükümeti dönemine 80'li yılların ekonomi politikalarını belirleyen, DB'de danışman olarak çalışan Turgut Özal, neo-liberal politikalar doğrultusunda istikrar programı olarak nitelendirilen 24 Ocak 1980 kararlarını açıklamıştır. IMF-DB aracılığı ile açıklanan bu program, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması dâhil pek çok kararı içermektedir. Serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği, yapısal uyumun sağlanmasına ilişkin kararlar toplumda tepki çekmiştir; ancak 1980 askeri darbesi ile bu kararlar uygulama alanı bulmuştur.⁵⁷ 24 Ocak kararlarının ardından IMF ile 36 ay süreli Stand-by anlaşması imzalanmıştır. III. BYKP'de (1973-1977), özel kesim öne çıkarılmış ve yatırımlara özendirilmiştir. Dış kaynaklara

51 "Sivas'ta 1000'den fazla işyeri ve bina tahrip edildi, 5 ölü, 92 yaralı var", *Milliyet*, 5 Eylül 1978, s. 1.

52 Abdulvahap Akıncı, "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 15 S. 2, s. 42.

53 "8 Ayda 1606 ölü", *Milliyet*, 2 Eylül 1978, s. 1.

54 "Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu", *Milliyet*, 13 Eylül 1980, s. 1; "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareye Ele Aldı", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980, s. 1.

55 "Bütün Yurttaki Sıkıyönetim İlan Edildi, Ordu Yönetime el koydu", *Hürriyet*, 13 Eylül 1980, s. 1.

56 Ahmet Alver, "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi 'Devrimciler' ile 'Yüz: 1981' Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Güdümlü Baskı ve Şiddet Sorunsalı" *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*, C1, S. 1, 2012, s. 9.

57 Borotav, *age.*, s. 147-148.

bağlılığın eleştirildiği planda sanayileşmenin sağlanması ve işsizliğin düşürülmesi çözüm olarak belirtilmiştir.⁵⁸ İlk üç planın birbirleriyle benzerlik göstermesine karşın IV. BYKP (1978-1982) uygulaması bir yıl ertelenerek 1979-1983 dönemine kaydırılmıştır.

Beş kuvvet komutanından meydana gelen Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi'nden (DM) oluşan Kurucu Meclisin temel görevi anayasayı yapmak ve yasama görevini yerine getirmektir.⁵⁹ İhtilalden bir gün sonra Orgeneral Kenan Evren, 1961 Anayasasının dışında bir anayasa yapılabileceğini açıklamıştır.⁶⁰ Oluşturulan, 15 üyeli Anayasa Komisyonuna Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısını hazırlaması için görevi verilmiştir. Hazırlanan 1982 Anayasa metni halk oylamasına sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁶¹ 1982 Anayasasının pek çok maddesi 1961 Anayasasından farklı bir anlayışla oluşturulmuştur. Bu maddelerden “Kişinin temel hak ve özgürlükleri” maddesinde 1961 Anayasasında devletin varlığı önkoşul olarak görülmüş; ancak haklar ve özgürlükler yönünden önceliği kişiye vermiş; kişinin özgürleşmesi için devleti sorumlu kılmıştır. 1982 Anayasasında durum bunun tersi olup, devlet öncelikli olmuş, kişi ikinci planda tutulmuştur.⁶²

Askeri idarenin altında 24 Ocak 1980 istikrar paketi kolay uygulama alanı bulmuştur. Bu istikrar programıyla, enflasyonu düşürmek, serbest piyasa ekonomisine geçmek ve ekonomiye dışa açarak döviz girdilerini artırmak istenmiştir. Bu amaçla 1984'de Türkiye'de sabit kur politikasından vazgeçilmiş, serbest piyasada belirlenmesine geçilmiştir. Amaç ihracatı destekleyerek döviz ihtiyacını karşılamaktır. Bu uygulamalarda TL, ABD Doları karşısında değer kaybetmiş olmasına karşın ihracat teşvik edilmiştir. İthal ikameci sanayileşme yerine dışa açılarak yapısal değişimin sağlanacağı iktisat politikaları benimsenmiştir.⁶³

Kalkınma, sanayileşmeyle istihdamın artırılması, gelir dağılımının düzen-

58 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Başbakanlık Basımevi, DPT Yayın No., Ankara 1973, 1272, s.121.

59 Bülent Tanör-Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 14. Basım, 2014, s. 13.

60 “Yeni anayasa hazırlanacak”, *Tercüman*, 13 Eylül 1980, s. 1.

61 “Anayasa, ezici bir çoğunlukla kabul edildi”, *Günaydın*, 8 Kasım 1982, s. 1; “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *T.C. Resmî Gazete*, S 17844, 20 Ekim 1982, s. 1.

62 Suna Kili, “Temel Hak ve Özgürlükler yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları”, 1984, s. 28. (https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6324/suna_kili.pdf. Son Erişim Tarihi 27.10.2022.

63 Akyıldız-Eroğlu, agm., s. 55.

lenmesi refah seviyesinin artırılması ve kaynakların verimli kullanılması olarak nitelendirilmektedir. Dışa açılma anlayışıyla hazırlanmış olan IV. BY-KP'de ihracatı arttırma, yabancı sermayeye yönelme yaklaşımı bulunmaktadır. Ayrıca plan hazırlanırken serbest piyasa ekonomi prensipleri temel alınmıştır.⁶⁴ Turgut Özal'ı ekonominin sorumlusu olarak işbaşına getiren askeri yönetim, genel olarak ücretlerin yüksek olmasından şikâyetçi olmuştur. Programın uygulanması sırasında Korkut Borotav bu durumu, "...işgücü piyasasını askeri bir denetimle denetim altında tutmuştur" sözleriyle eleştirmiştir.⁶⁵ Türkiye, Turgut Özal tarafından kurulan ve dördüncü tek parti iktidarını (1983-1991) Anavatan Partisi (ANAP) ile yaşamıştır. 1983-1989 Turgut Özal'ın Başbakanlığı döneminde IMF ve DB tarafından geliştirilen yapısal reformu içeren istikrar programı süreklilik içinde uygulanmıştır. 1983 ve 1984 yıllarında IMF ile 12 ay süreli iki Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1984'de yapılan anlaşmanın performans kriterlerini tutturulamaması nedeniyle büyük kısmı iptal edilmiş ve başarısız sayılmıştır.

1985-1993 döneminde stand-by anlaşması yapılmamıştır.⁶⁶ Turgut Özal döneminde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle çalışanların ücretlerinde düşüş meydana gelmiştir. Bu durum 1989'da işçilerde bir direnme başlamasına neden olmuş ve siyaset ortamını etkilemiştir. 1989'da ANAP yerel yönetimlerde önemli oy kaybetmiştir. Bunun sonucunda işçi ve memur maaşlarında düzeltmeye gidilmiştir.⁶⁷ KİT'lerin, hazineden finanse edilmeyip, dışarıdan borçlandırılması ve siyasi iktidarlar tarafından kadrolarının şişirilmesi gelecekte KİT'lerin özelleştirilmesini gündeme getirecektir. Ücretlerin giderek düşürüldüğü 1987'den itibaren kamu ve özel sektörde işçiler, ücret zammı, yacak yardımı, izin ve bayram parası miktarının arttırılmasını isteyerek greve çıkmışlardır. Türk Maden-İş, Hava-İş, Petrol-İş, Otomobil-İş, Basın-İş ve Öz Gıda İş gibi sendikalara bağlı olarak grev kararı ile işçiler direnişe geçmişlerdir. 1987'de 307 grev, 1988'de 30.000 işçinin katıldığı 357 grev ve büyük bir KİT olan ve Kamu-İş'e bağlı SEKA'da 10.000 işçi dört ay süreyle greve yapmışlardır. Yüksek enflasyonun olduğu 1989-1995 dönemindeki işçi hareketi iktidarı

64 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Başbakanlık Basımevi, Yayın No. DPT: 1664, Ankara 1979, s. 3, 657-659.

65 Borotav, *age.*, s. 148.

66 Mahmut İnan, "IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2019, s. 610.

67 Borotav, *age.*, s. 173-175.

ve işveren kesimini örgütlü işçilerle uzlaşmaya götürmüştür.⁶⁸

1993-2013 Döneminde Türkiye-IMF İlişkilerinin Siyaset ve Sosyal Hayata Etkileri

24 Ocak 1980 istikrar programı ile IMF ve DB, Türkiye'nin iktisat politikalarının belirlenmesinde önemli aktörler olmuşlardır. İkiz kurumun yönlendirmeleriyle DPT'nin devletin anayasal sonucunda kurum yapısından çıkarılarak siyasallaşmaya açık hale getirilmiştir. Böylece devletin planlı kalkınmasındaki görevi, iktidar patilerinin ekonomi hükümleri düzenlemeye dönüşmüştür.⁶⁹ 1990-1995 döneminde toplu sözleşmeler için yapılan görüşmelerde işçilerin biriken alacaklarının uzun süre ödenmemesi nedeniyle, işçi hareketliliği devam etmiştir. Memurlar da işçilere destek vermek amacıyla iş bırakma, oturma eylemlerinin yanı sıra belediyelerde çalışanların, çöpleri toplamamaları nedeniyle halk sağlığı tehdit altına girmiştir. Yüksek enflasyon, yüksek devalüasyon ve verilen bütçe açıklarıyla koalisyon hükümetlerinin iktidarları uzun olmamıştır. I. Çiller Koalisyon Hükümetinde (Doğru Yol Partisi (DYP), Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), (1993-1995) iktidarında yürürlükte olan VI. BYKP'de, işçi ücretlerinin plan döneminde yolda ortalama %5 oranında arttırılması hedeflenmişti. Hızlı ve istikrarlı bir kalkınma sürecinde gelir dağılımının düzeltilmesi, işsizliğin, bölgesel ve yöresel gelişmiş farklarının azaltılmasının amaçlandığı planda, KİT'lerin ilk defa özelleştirilmesine ilişkin çalışmaların hızlandırılmasına yer verilmiştir.⁷⁰ Türkiye, 1993'de alınan yanlış ekonomik karar ve uygulamalar neticesinde Türkiye'den hızlı bir sermaye çıkışı olmuş, döviz kuru 1 ABD Doları 19.000 TL'den üç ay içinde 1 ABD doları 38.000TL'ye çıkmış, Türkiye'nin döviz rezervlerinde şok düşüş yaşanmıştır. Bunun neticesinde IMF ile yeni bir 14 ay süreli stand-by anlaşması yapılmış, yeni önlemler paketi açıklanmıştır. Bu paketle ücretler düşürülmüş, işsizlik artmış, yüksek bir devalüasyon ve enflasyon dönemine girilmiştir.⁷¹

Uygulanan yanlış para maliye politikalarının yanı sıra yüksek enflasyon,

68 Uğur Özcan, *1989-1995 Döneminde Türkiye'de İşçi Hareketleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 78, 82.

69 Alkan Soyak-Nadir Eroğlu, "Türkiye'nin Kalkınma Anlayışının Dönüşmesinde IMF-Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü", *Münich Personal RePEc Archive*, 2008, s. 6.

70 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Başbakanlık Basımevi, Yay. No: DPT 2174. 1990, s. 1, 3.

71 Kepenek- Yentürk, *age.*, s. 582.

yüksek faiz nedeniyle bozulmuş olan dengeler 5 Nisan 1994 kararlarıyla IMF ile yapılan stand-by anlaşmasıyla giderilmeye çalışılmış; ancak başarılı olunamamıştır.⁷² Dış borç istikrar programlarının uygulandığı dönemlerde 1984'de 21.000.000.000 ABD Doları, 1991'de 51.000.000.000 ABD doları iken 1995'de 76.000.000.000 ABD doları olmuştur.⁷³ Türkiye'de IMF-DB'nin etkisiyle izlenen liberalleşme politikalarıyla yabancı sermaye girişleri özendirilmek istenmiştir. Bu durumla dış ticarete ve kamu finansmanındaki açıkların kapatılması hedeflenmiştir. Koalisyon hükümetlerinin ömrü sorunları çözmeye yetmemiş, II. Tansu Çiller, koalisyon için ortaklık oluşturamamış, partilerin dışarıdan verdikleri destekle azınlık hükümetini kurmuştur. Çiller, TBMM'de açıkladığı HP'de 5 Nisan kararlarının bir yıllık uygulamasının başarıya ulaştığını, ihracatın ithalatı karşılama oranının arttığını, dış ticaret açığının düştüğünü, kamu açıklarının ilk kez 1994'de daraldığı ifade edilmiştir. Özelleştirme, sosyal güvenlik, teşvikler, tarımsal destekleme ve kamu istihdamı alanında reformlar yapıldığı belirtilen HP'de, devlete yük olarak nitelendirilen Etibank, Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDT) ve Tekel Genel Müdürlüğüne ait bazı tesislerinde üretim faaliyetlerinin durdurulduğu, Karabük Demir-Çelik İşletmeleri gibi ağır sanayi yatırımlarının bedelle çalışanlara devredilerek özelleştirildiği yer almıştır. VII. BYKP'de ile yeni bir planlama anlayışının benimsendiği belirtilen HP'de tırmanan terörle mücadele edileceği, Güney Doğu Anadolu'da güvenlik gerekçesiyle boşaltılan köylerin güvenliği sağlanarak vatandaşların geri dönmelerinin sağlanacağı belirtilmiştir.⁷⁴

Küresel piyasaya hâkim olma, sermayeyi genişletme olarak nitelendirilebilecek olan küreselleşme, neo-liberalizmle yeni kapitalist sistemin temelinde devletin kamu iştraklerinden çekilip, yerini özel sektöre devretmesi vardır. Bu durum, IMF-DB vasıtasıyla özellikle kriz yaşayan gelişmekte olan ülkeler hazırlanan yapısal uyum programlarıyla bu ülkelerin uluslararası sisteme entegre edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye kamusal iştraklerinde yıllarca uyguladığı politikalarla KİT'ler borçlandırılmış, çalışanların ücretleri düşük tutulmuş ve kadrolar gereğinden fazla arttırılarak büyük bir problem yaratılmıştır. VII. BYKP'de (1996-2000) belirtildiği gibi özelleştirme kanunu çıkarılarak⁷⁵ gerekli kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Tarımdaki istihdam

72 "Yine IMF kelepçesi", *Milliyet*, 18 Nisan 1994, s. 1.

73 Eğilmez, *age.*, s. 150.

74 *TBMM Tutanak Dergisi (TD)*, C 94, B 5, 10,10,1995, s. 398-402.

75 "Özelleştirme uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde

düzeyinin %45 oranında olduğu belirtilen planda sanayi ve hizmet sektörlerinde hedeflenen istihdam oranlarına ulaşamadığı da yer almıştır. Ayrıca işgücünün eğitim seviyesinin düşüklüğü ve gizli işsizlik gibi sorunların yanı sıra belirli bölgelerde işsizlik yaygın bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte kentlerdeki eğitimli gençler arasındaki işsizlik oranı yükselmiş, kadınların işgücüne katılım oranı düşük kalmıştır.⁷⁶ 1997'de toplumda çok tartışılan ilköğretimde “Sekiz Yıllık Kesintisiz ve Zorunlu Eğitime” geçilmiştir.⁷⁷ Özellikle kız çocuklarının eğitim sisteminin içinde daha uzun süre kalmalarını sağlamaya yönelik Sivil Toplum Kuruluşları (STK) tarafından eğitime destek programları yapılmıştır.⁷⁸

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın DSP, Demokrat Türkiye Partisi (DTP) ile bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Yaklaşık bir buçuk yıl görev yapan hükümet, ekonomik ve toplumsal sorunların ağırlaşarak devam etmesi üzerine IMF ile 1998'de üç yıllık orta vadeli bir anlaşma öncesi bazı hedeflere ulaşmak amacıyla “Yakın İzleme Anlaşması” yapmıştır. Türkiye, IMF ve DB'nin dörder aylık dönemlerdeki “Gözden Geçirme” programlarıyla yakından denetlenmiştir. Hızlı sanayileşme politikalarını tek edip “Piyasaya Uyum” politikalarına geçilmesi için zorlanan ve ağır borç koşulları içinde olan Türkiye'nin 2008'e kadar “İstikrar Yapısal Uyum” Programını tamamlanmasına onay vermek durumunda kalmıştır. IMF-DB'nin bu programı Türkiye Sanayici ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) tarafından 1995'de sermayenin ortak talebi olarak ortaya konulmuştur.⁷⁹ 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik için müzakerelerinin başlaması kararlaştırılmıştır. Türkiye bu süreç içinde AB'ye uyum için açılacak başlıkların gerçekleştirilmesi için kriterleri yerine getirerek, AB'den yardımlar alacaktır. Bu süreç çok iyi yönetilememiştir. Uyum yasaları ve kriterleri yerine getirmek için müzakereler sonucunda “Ulusal Program” kabul

Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, *T.C. Resmi Gazete*, S 22124, 27 Kasım 1994, s. 1-2.

76 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)* Başbakanlık Basımevi, 1995, s. 4, 301.

77 “Milli Eğitim Temel Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, S. 23084, 18 Ağustos 1997, s. 2-3.

78 “ÇYDD'den ‘Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları Projesi’” *Cumhuriyet*, 13 Kasım 2000, s. 6; “Kardelenler”, *Milliyet*, 6 Haziran 2004, s. 12. “Düzce Yıkıldı”, *Hürriyet*, 13 Kasım 1999, s. 1-12.

79 *Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008 Kavşağında Türkiye Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap 42, İstanbul 2008, s. 64.

edilmiştir.⁸⁰ AB ile IMF-DB politikaları birlikte yürütülmüştür.

1999'da yapılan seçimler sonucunda V. Ecevit Hükümeti, DSP, ANAP, MHP koalisyonu ile kurulmuştur. Aynı yıl içinde Türkiye'de Marmara Bölgesinde iki büyük deprem meydana gelmiştir. Marmara Bölgesi, Türkiye sanayisinin en önemli merkezi olması nedeniyle hem can kayıpları hem de ekonomik zarar çok büyük olmuştur.⁸¹ Şubat 1999'da yaşanan önemli bir diğer gelişme ise PKK terör örgütünün kurucusu ve lideri Abdullah Öcalan yakalanarak Türkiye'ye getirilmiş ve ardından PKK tek taraflı ateşkes ilan etmiştir.⁸²

Güney Asya ülkelerinde ve ABD'de büyük finans kuruluşlarının, bankaların çöküşünün sebep olduğu küresel kriz Türkiye'de de etkili olmuştur. Türkiye'de mevcut ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların yaşandığı ancak geniş tabanlı bir hükümetin kurulmasıyla güven ortamının oluşmuştur. Türk sanayisinin yaygın olarak bulunduğu ve Türkiye'nin en gelişmiş bölgesi olan Marmara Bölgesi'nde 1999'da iki büyük deprem meydana gelmiştir. Bu depremlerin getirdiği yükün dışında 2001'de siyasi kriz, ekonomik krize dönüşmüş ve ardından 20.000'e yakın işyeri kapanmış, Türkiye %9,5 küçülmüş, işsiz sayısı 2.000.000 kişi olmuştur.⁸³ IMF ile 2000'de yapılan 12 ay süreli stand-by anlaşmasından sonra IMF'nin 7.500.000.000 ABD dolarlık ek rezerv yardımıyla finansal kriz aşılmış, enflasyonu düşürme programı ile %70 olan enflasyon %35-40 oranına düşmüştür. Ayrıca 21 Şubat 2001'da çıkan siyasi krizin etkisiyle gecelik faizler bir anda % 6000'lere çıkmış ve ekonomide büyük çalkantı meydana gelmiş,⁸⁴ ABD doları %100 devalüe edilmiş, 600.000TL'den 1.200.000 TL seviyesine çıkmıştır. Hükümet, IMF-DB etkisiyle acil önlemler almak, yapısal dönüşümü sağlamak ve belirlenecek programın kararlı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için ekonominin başına Kemal Derviş'i getirmiştir. 15 Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını (GEGP)" açıklanmıştır. Hükümet, borçların döndürülmesi ve yeniden yapılandırmasında büyük güçlüklerle karşılaştığı için GEGP'nin uygulanmasında kaynak sorunu yaşamıştır. Bu sorunu gidermek için IMF,

80 TBMM TD, C 57, B 73, 22 Mart 2001, 226-228.

81 "Deprem acımız büyük", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1999, s. 1; Batı yıkıldı. Yetkililer aciz kaldı, Halk Sahipsiz", *Milliyet*, 18 Ağustos 1999, s. 1; "Türkiye ağlıyor, Allah korudu", *Milli Gazete*, 18 Ağustos 1999, s. 1; Düzce Yıkıldı", *Hürriyet*, 13 Kasım 1999, s. 1-12.

82 Nuray Altındağ, "Türkiye'nin PKK Bölücü Terör Örgütü ile Mücadelesine Dair Bir Analiz", *Anadolu Strateji Dergisi*, 2020, s. 40.

83 TBMM TD, C 81, B 44, 28 Aralık 2001, s. 211.

84 Akyıldız-Eroğlu, agm., s. 58.

Türkiye ile 1999'da yapılan stand-by anlaşmasını iptal etmiş, 2002-2004 yıllarını kapsayan yeni bir stand-by anlaşması yapmıştır.⁸⁵ Bu programda mali sektörün yeniden yapılandırılması, kamu finansmanının ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesine yönelik yapısal reformlar ön görülmüştür. Türkiye Elektrik Üretim- İletişim A.Ş (TEAŞ), üretim, iletim ve dağıtım alanında faaliyet gösteren üç farklı şirket haline getirilmiştir. Türk Telekom'un özelleştirme şartlarının iyileştirilmesine yönelik karar alınmıştır. TEKEL'in özelleştirilmesinin kolaylaştırılması için "Özelleştirme İdaresine" devredilmiştir. Özelleştirmenin de etkisiyle işsizlik oranında artış devam etmiştir. Bu nedenle 1 Haziran 2000'de "İşsizlik Sigortası Fonundan" aylık ödemeye ve sağlık yardımlarına 2002'de başlama kararı alınmıştır.

2001'de gecelik faizlerin aşırı yükselmesi üzerine Merkez Bankası'nın rezervlerinden ABD doları kullanarak piyasaya müdahale edilmesi sonucu rezerv kaybedilmiş ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir.⁸⁶ Krizlerin ardından IMF ile yapılan anlaşmaların bir çare olmadığı eleştirileri yapılmıştır. IMF ile yılda üç kez yapılan anlaşmanın çözüm üretmediği, büyük ölçüde üretim kaybı, milli gelirden büyük gerileme, 2.000.000 ek işsiz insan, yüzde yüzü aşan devalüasyon, %80'lerde enflasyon yaşandığı basında yer almıştır. Ayrıca iç talepte düşüş sebebiyle durgunluk, bankaların kapanmasının yaşandığı 2001 krizinin birinci yılında yapılan değerlendirmelerdir.⁸⁷ Kemal Derviş'in kriz bittiğini açıklaması da eleştirilmiş, Türkiye'de krizlerin bitmemesinin sebepleri açıklanmıştır.⁸⁸ Seçimlerin yapıldığı 3 Kasım 2002 tarihine kadar, IMF-DB ile iş birliği içinde ekonomide yapısal değişim, AB uyum sağlama süreçlerinin yoğun yaşandığı bir dönemdir. AB'ye uyum sürecinde 2002'de yeni "Türk Medeni Kanunu" yürürlüğe girmiş,⁸⁹ kadın ve erkek yasalar önünde eşitlenmiş, Anayasa'da yapılan değişikliklerle çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu ve uygulamadan devletin sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁹⁰

2001 krizi koalisyon hükümetlerinin sonunu getirmiş, yapılan seçimler so-

85 Orcan Çörtük, *Türkiye-IMF İlişkileri ve İlişkilerin Hesap Bazında İşleyişi*, T.C. Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2006, s. 74.

86 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2002 Yılı Raporu*, Başbakanlık Basımevi, 2002, s. 4, 6, 72.

87 Yalçın Doğan, "Krizin ilk yılında varlıklar kaybolurken...", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 2002, s. 1.

88 Fatih Altaylı, "Ülkenin ne krizi biter ne kerizi", *Hürriyet*, 22 Mart 2002, s. 1.

89 "Türk Medeni Kanunu", *T.C. Resmî Gazete*, S 24607, 08.01.2001, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm#1>. Son Erişim Tarihi: 30.10.2022.

90 "Anayasa değişikliği", *Millî Gazete*, 30 Eylül 2001, s. 2.

nunda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidara olmuştur. AKP, 2002'de iktidara gelmiş ve iki partinin girebildiği TBMM'de sahip olduğu milletvekili sayısı bakımından oldukça avantajlı bir durum yakalamıştır. Dört aya yakın görev yapan ancak sürekliliği olan Abdullah Gül'ün Başbakan olması ve HP'yi TBMM'de açıklamıştır. HP'de yürütülen yanlış politikalar sebebiyle devletin ekonomideki rolünün değişen koşullara ayak uyduramadığı, servetin toplumdaki kesimler arasında ve bölgeler arasındaki dağılımda adaleti sağlayamadığı, hantallaşmış kamu yönetiminin aşırı merkeziyetçi yapısı ile özelleştirmelerin gerçekleştirilmediği yer almıştır. HP'de ayrıca krizlerin halkta görülmemiş yoksulluk yarattığı, yüzbinlerce iş yerinin kapandığı ve milyonlarca insanın işsiz kaldığı, yolsuzluk yapıldığı eleştirisi yapılmıştır. IMF'yle birlikte uygulamaya konulduğu belirtilen HP'de, GEGP'nin sosyal boyutunun zayıf kaldığı, yoksullukla mücadele edileceği ve AB'ye tam üyelik için müktesebata uyum sağlamak için kamu kurum kuruluşları, özel sektör ve STK ile uyum içinde çalışılacağı da açıklanmıştır.⁹¹

HP'nin açıklanmasından önce 17 Kasım 2002'de Recep Tayyip Erdoğan, Acil Eylem Planını (AEP) aracılığıyla ülkenin acil çözüm bekleyen problemlerini bir yıllık programla çözeceklerini basın toplantısında belirtmiştir.⁹² 15 Mart 2002'de Başbakan olup yeni hükümeti kurunca, HP ve AEP'nin aynen devam ettirileceğini belirten⁹³ Erdoğan, Türk siyasi hayatında uzun bir dönem (2003-2014) tek parti iktidarının Başbakanı olarak görev yapmıştır. Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olan Ali Babacan da partinin IMF-DB ilişkilerini yürütmüştür (2003-2009).

AKP iktidarının ilk altı ayında kişi başına düşen gelir artışında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 2002'de devraldığında kişi başına gelir 3.500 ABD doları iken bu miktar 2005-2006'da 10.000 ABD doları aşmıştır. Hedeflenen %5 oranındaki enflasyona ulaşılamamış olmasına karşın enflasyon tek haneye düşürülmüştür. IMF'nin verdiği önemli para desteği, özelleştirmeden elde edilen gelirler, TL'nin uzun süre ABD doları karşısında sabit kalması kişi başına düşen gelirin artmasında etkili olmuştur. Bu durum 2010'dan itibaren değişmeye başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri IMF'nin parasal desteğinin bitmesi, AB ile tam müzakerelerin yürütülememesi sonucu yabancı sermaye girişinin azalması, özelleştirmeden kaynaklı gelirden düşüş yaşanma-

91 TBMM TD, C 1, B 3, 23.11.2002, s. 42, 55-56.

92 "İlk 1 yılın vaatleri", *Milli Gazete*, 17 Kasım 2002, s. 1-10; "IMF'ye sadık kalmaları bizim için bir güvence", *Milli Gazete*, 19 Kasım 2002, s. 10.

93 "Başbakan Erdoğan," *Yeni Şafak*, 15 Mart 2003, s. 1.10.

sıdır. Sonunda değiştirilen kriterlere rağmen işsizlik %10 olmuş, TL, ABD doları karşısında değer kaybetmeye, kişi başına düşen gelir hızla azalmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin kısa toplam brüt dış borç 2002'de 129.596.000.00 ABD doları iken, 2013'de bu dış borç 398.183.000.000 ABD doları olmuştur.⁹⁴ AB ile ilişkilerin sosyal yansımada müktesebata uyum çerçevesinde Anayasanın 10. Maddesinde yapılan değişikliklerle kadın-erkek eşit hükmü getirilmiştir. Ayrıca yeni iş yasası kabul edilmiştir.⁹⁵

IMF ile 2002'de yapılan stand-by anlaşması kesintisiz 2008'e kadar devam etmiştir. IMF'nin beklentilerinin enflasyonun kontrol altında tutulması, kamu finansmanının disipline edilmesi ve pazarların serbestleştirilmesi için gereken önlemlerin alınmasıdır. Bu dönemde hazırlanan 2007-2013 dönemini kapsayan AKP, Kemal Derviş zamanında IMF ile yeniden düzenlenen 18. stand-by anlaşmasını 4 Şubat 2005'e kadar eksiksiz uygulamıştır. 18. stand-by anlaşması sonlanmadan önce, 11 Mayıs 2005 tarihinde, 19. stand-by anlaşması, imzalanıp yürürlüğe konulmuş ve 10 Mayıs 2008'de tamamlanmıştır. 19. stand-by anlaşmasıyla büyüme, faizlerin ve kamu borçlarının düşürülmesi, yapısal reformların hayata geçirilmesi, vergi yükünün azaltılması, istihdamın artırılması, kamu bankalarının özelleştirilmesine yönelik hedefler belirlenmiştir.⁹⁶ 19. stand-by anlaşması döneminde, 18. stand-by anlaşmasında gösterilen hedeflere ulaşmadaki kararlık gösterilmediği için 2008'e kadar ki hedefler gerçekleştirilememiştir. 20. stand-by anlaşmasında uzlaşmaya varılamadığı için yürürlüğe konulmamıştır. Bunun nedenlerinden bazıları şunlardır: IMF'nin 2002'de yürürlükten kalkan "Nereden Buldun Yasası'nın yeniden uygulamaya geçirilmesini istemesi, 2008 küresel kriz nedeniyle 2009'da ek tedbirlerin alınması zorunluluğunun ortaya çıkması, IMF tarafından belediyelerin finans kaynaklarının azaltılmasının istenmesidir.⁹⁷ Türkiye'nin IMF'ye olan borcu yapılandırılmış, Türkiye borcunu 2013'te ödeyerek kapatmıştır.⁹⁸ AKP'nin iktidara geldiği yıllardan PKK'nın terör eylemleri, yeniden başlamış⁹⁹ sınır ötesi harekâtlar yapılmıştır. Ayrıca büyük şehirlerde yaşanan terörist saldırılarda çok

⁹⁴ Eğilmez, *age.*, s. 150.

⁹⁵ Avrupa Topluluğu Komisyonu, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, 1201, 2004, (gayri resmi tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf. Son Erişim Tarihi: 30.10.2022.

⁹⁶ Erdiç, *agm.*, s. 102.

⁹⁷ Eroğlu-Eroğlu, *agm.*, s. 134-135, 139.

⁹⁸ İnan, *agm.*, s. 610.

⁹⁹ "Yeter Artık", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 2007, s. 1.

kişi hayatını kaybetmiştir. Ekonomiyi yakından ilgilendiren bu eylemler özellikle turizm sektörünü çok etkilemiştir.¹⁰⁰ Bunun yanı sıra Türkiye, 2011'de Suriye'ye yapılan operasyonlar sonucu Suriye'den Türkiye'ye büyük bir mülteci akını olmuştur.¹⁰¹ Türkiye hem ekonomik hem siyasi hem de toplumsal olarak bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Sonuç

Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve pek çok sorunu bulunmaktadır. Her geliştirmekte olan ülke gibi Türkiye gelişme sürecinde sorunlarını aşabilmek için gelişmiş ülkelerle iş birliğine ve uluslararası kuruluşların desteğine ihtiyaç duymuştur. Türkiye'de yaşanan 1960 askeri müdahale, 1970'deki askeri muhtıra ve 1982 askeri darbeyle siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. 1950'lerde ABD yardımlarının etkisiyle dışa açık ve tarıma dayalı ekonomi modeliyle, kırsal kalkınma yaşanmış, sonrasında yaşanan makineleşme ve gelir düşürücü diğer etmenlerle kentlere kırsaldan göçler başlamıştır. Yapılandırılmış olan Osmanlı Devleti'ne ait Türkiye'nin ödediği borçlar DP zamanında bitirilmiş; ancak yine DP döneminde dış borçlanmaya gidilmiştir. İkinci tek parti iktidar döneminin sonlarına doğru, toplumda yaşanan ayrışmalar iç barışı bozmuştur. Ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik krizin ardından Türkiye, IMF ile 1961'de ilk stand-by anlaşmasını yapmış, anlaşma gerekleri yerine getirildikçe krediler serbest bırakılmıştır. 1960-1970 döneminde kısa süreli hükümetlerin ardından 1965-1970 uzun sayılabilecek bir dönemde AP iktidarda kalmıştır. Planlı kalkınma, ithal ikameci politikaların izlendiği bu dönemde iktidar ile muhalefetin uzlaşmazlığı topluma yansımış öğrenciler arasında sağ-sol kavgasına dönüşmüştür. 1961-1969 döneminde 9 stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1970-1978 dönemde IMF ile hiç stand-by hiç anlaşması yapılmamıştır. Türkiye, anlaşmaların uygulamasında ve şartların yerine getirilmesinde başarılı olamamış, sonuçta kredilerin tamamını kullanamamıştır.

1980 askeri darbesinin öncesinde açıklanan 24 Ocak 1980 kararları ağır bulunduğundan uygulama zemini askeri yönetimde oluşmuştur. Ülkede terör çok tırmanmış, ekonomi daralmış, güven ortamı olmadığı için yabancı sermaye girişi olmamıştır. IMF-DB öncülüğünde neo-liberal politikaların ha-

100 Oğuz Çam-Hakkı Çılgınoğlu, "İstanbul'da Gerçekleştirilen Terör Saldırılarının İncelenerek Bu Destinasyonun İmajının Turistlerin Zihinlerinde Oluşturdukları Algıların Değerlendirilmesi", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020, s. 275.

101 "Sığınmacı sayısı 4 bin", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2011, s. 1.

yata geçirilmesi için 1980'de bir yıllık, 1983'de üç yıllık stand-by anlaşmaları düzenlenmiştir. İhracatın desteklendiği, ithalatın serbest bırakıldığı ANAP döneminde sermaye piyasası ve kamu sektörü reformu ön planda tutulmuştur. İhracatın teşvik edildiği bu dönemde IMF, 1985'te taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine Türkiye'den ayrılmıştır. Ekonomiye yön vermenin yanı sıra kurumları dizayn eden IMF, siyasette de etkili olmuştur. 1994'den itibaren büyük bir devalüasyon yaşanmış, 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir ekonomik programla IMF ile yola devam edilmiştir. 1999-2005 döneminde, büyümenin dikkate alındığı, enflasyonun düşürülmesinin ve özelleştirmelerin hedeflendiği politikalar yürütülmüştür. IMF ile en son 19. stand-by anlaşması 2005'te yapılmıştır. KİT'lerin borçlandırılması, siyasi amaçlarla kadroların şişirilmesi sonucu, KİT'ler vasıflarını kaybetmişlerdir. Stand-by anlaşması gereği KİT'lerin özelleştirilmesi için planlama yapılmıştır. B amaçla çok sayıda KİT çalışanın bir kısmı emekliye ayrılmış, tazminatını alanların bir kısmı işten ayrılmış bir kısmı da işsiz kalmıştır. IMF ile toplam 19 stand-by anlaşması yapılmış, yapısal reformlara gidilmiş, ülke ekonomisi üçer aylık gözleme raporlarıyla izlenmiş, buna karşın Türkiye ekonomisi istenilen düzeye gelememiştir. 2008'de Türkiye'nin de yaşadığı küresel kriz döneminde Türkiye-IMF arasında kesintisiz sürdürülen on yıllık ilişkisi bitmişti. IMF-DB ilişkilerinde dönemsel kısa süreli iyileşmeler olsa da uygulamaya konulan istikrar programların hem siyasi hem de toplumsal etkileri yüksek olmuştur. Koalisyon hükümetlerinden ziyade tek parti iktidarlarının döneminde planlananlar yapılamamıştır IMF ile yola devam eden hükümetlerin en çok etkilendikleri konu istikrar programlarının halkta yarattığı olumsuz durumlardır. IMF, ekonominin sosyal yanını ihmal ettiğinden, toplumda yaşam koşullarının iyileştirilmesi göz ardı edilmiştir. Ayrıca uygulattığı istikrar programlarıyla ne koalisyon hükümetleri döneminde ne de tek parti iktidarlarında güven ve istikrar ortamını sağlayamamıştır.

Kaynaklar

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı (Birinci Bey Yıl) 1963-1967, *Başbakanlık Devlet Matbaası*, Ankara, 1963.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1968.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Başbakanlık Basımevi, Yayın No, DPT Ankara, 1973.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Başbakanlık Basımevi, Yayın No. DPT: 1664, Ankara 1979.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Başbakanlık Basımevi, Yay. No. DPT 2174. 1990.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Başbakanlık Basımevi, 1995.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2002 Yılı Raporu*, Başbakanlık Basımevi, 2002.
- Akıncı, Abdulvahap, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 15 S. 2, 2013.
- Altaylı, Fatih, “Ülkenin ne krizi biten ne kerizi”, *Hürriyet*, 22 Mart 2002.
- Altındağ, Nuray, “Türkiye’nin PKK Bölücü Terör Örgütü ile Mücadelesine Dair Bir Analiz”, *Anadolu Strateji Dergisi*, 2020.
- Akyıldız, Hüseyin-Eroğlu, Ömer, “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, *Süleyman Demiral Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 9, S. 1, 2004.
- Alper, Ahmet Murat, “İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği” *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2005.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap 42, İstanbul 2008.
- “Basın mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin tanzimi hakkında Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 8140, 20 Haziran 1952.

“Batı yıkıldı. Yetkililer aciz kaldı, Halk Sahipsiz”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1999.

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve I sayılı Geçici Kanuna ek “Kurucu Meclis Teşkil” hakkında Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S 10682, 16 Aralık 1960, “1 Mayıs Katliamı: 34 Ölü”, *Hürriyet*, 2 Mayıs 1977.

“1 Mayıs Töreni Saldırıya Uğradı”, *Politika*, 2 Mayıs 1977.

“Bütün Yurtta Sıkıyönetim İlan Edildi, Ordu yönetime el koydu”, *Hürriyet*, 13 Eylül 1980.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitapevi, 15. Baskı, Ankara 2011.

Bulunmaz, Barış, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları”, *Öneri Dergisi*, C 10, S. 37, 2012.

Can, Tevfik, *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türkiye’de Ödemeler Dengesi Gelişimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT 1371, İPT: 349, Ankara 1974.

Çörtük, Orcan, *Türkiye-İMF İlişkileri ve İlişkilerin Hesap Bazında İşleyişi*, T.C. Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2006.

Doğan, Yalçın, “Krizin ilk yılında varlıklar kaybolurken...”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 2002.

Eğilmez, Mahfi *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul 2018.

Ekzen, Nazif, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946’dan 2008’e İliştirilmiş Ekonomi IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*, ODTÜ Yayınları, 2. Basım, Ankara 2009.

Erdoğan, Zeynep, “Uluslararası Para Fonu -Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand-By Anlaşması”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, 2007.

“İhtiyarlık Sigortası Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi bazı maddelerinin kaldırılması ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 8664, 22 Mart 1954.

“IMF hakkında” <https://www.imf.org/external/about/htm>. Son erişim tarihi: 16.10.2022

IMF’ye sadık kalmaları bizim için bir güvence”, *Millî Gazete*, 19 Kasım 2002.

“İşçilere hafta tatili ve genel günlerinde ücret ödenmesi hakkında Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 7885, 15 Ağustos 1951.

Mahmut İnan, “IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2019.

“Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980.

Kanca, Osman Cenk, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 9, S. 19.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 74. Basım, İstanbul 2011.

Kili, Suna, “Temel Hak ve Özgürlükler yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları”, 1984, (23-28) https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6324/suna_kili.pdf. Son Erişim Tarihi 27.10.2022.

Koca, Mehmet, “68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2018, C 8, S. 15, 2018.

Madendağ, Gülten, “Orhan Kemal’in Hanımın Çiftliği Üçlemesinde Demokrat Parti Dönemi ve Adana”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 11, S. 56, 2018.

“Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960.

“Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına katılmak için hükümete yetki verilmesine dair Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 6541, 25 Şubat 1947.

“Millî Eğitim Temel Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 23084, 18 Ağustos 1997.

“Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S 8660, 17 Mart 1954.

Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer (haz.), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 22 Nisan 1950-20 Kasım 1961, C 2, TBMM Basımevi, 2013.

Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer (haz.), *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (20 Kasım 1961-27 Ekim 1965)*, C 3, Ankara, TBMM Basımevi, 2013.

Özcan, Uğur, 1989-1995 Döneminde Türkiye’de İşçi Hareketleri, *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

“Özelleştirme uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 22124, 27 Kasım 1994.

Sarc, Ömer Celal, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

“Sığınmacı sayısı 4 bin”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2011.

“Sivas’ta 1000’den fazla işyeri ve bina tahrip edildi, 5 ölü, 92 yaralı var”, *Milliyet*, 5 Eylül 1978.

Soyak, Alkan-Eroğlu, Nadir, “Türkiye’nin Kalkınma Anlayışının Dönüşmesinde IMF-Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü”, *Münich Personal RePEe Archive*, 2008.

Tanör, Bülent-Yüzbaşıoğlu, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş., 14. Basım, 2014.

Tekin, Mahmut, Soba, Mustafa, Akıncı, Özden Sevgi, “IMF’nin Yönetimsel Reformlarını Engelleyen Etmenler ve Çözüm Önerileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C 18, S. 36, 2018.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 17844, 20 Ekim 1982.

Tosun, Osman Nuri, Kazgan, Haydar, Akgüç, Öztin, Aysan, Mustafa A., Pamuk, Gündüz. Babüroğlu, Selahaddin, Dündar, Aydın, Uras, Göngür, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları*, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981.

Tunç, Bilal, “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 67, 2020.

Topçu, İlyas-Topçu, Sema Akılmak, “Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* S. 61, 2017.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 10859, 20 Temmuz 1961.

Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

Yavalar, Deniz Elif, *Demokrat Parti Döneminde Muhaliif Mizah Basını: 41 Buçuk, Dolmuş, Taş, Karikatür, Taş-Karikatür Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2016.

Çam, Oğuz-Çılgınoğlu, Hakkı, “İstanbul’da Gerçekleştirilen Terör Saldırılarının İncelenerek Bu Destinasyonun İmajının Turistlerin Zihinlerinde Oluşturdukları Algıların Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020.

Avrupa Topluluğu Komisyonu, “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu”, 1201, 2004, (gayri resmi tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf. Son Erişim Tarihi: 30.10.2022.

“Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)”, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf. Son Erişim Tarihi: 31.10.2022.

“Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu”, <https://www.turkis.org.tr/uzun-tarihce/>. Son Erişim Tarihi: 21.10.2022.

“Amerikan yardımı anlaşması imzalandı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947.

“Truman’ın Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947.

“Öğle Dinlenmesi Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 8652, 8 Mart 1954.

“Deniz İş Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 8663, 20 Mart 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), C 4, İ 87, 21.8.1958.

“Mehmetçik Kıbrıs’ta”, *Hürriyet*, 20 Temmuz 1974.

“8 Ayda 1606 ölü”, *Milliyet*, 2 Eylül 1978.

Alver, Ahmet, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ‘Devrimciler’ ile ‘Yüz: 1981’ Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Güdüm-
lü Baskı ve Şiddet Sorunsalı” *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi* C 1, S. 1, 2012.

“Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, *Milliyet*, 13 Eylül 1980.

“Yeni anayasa hazırlanacak”, *Tercüman*, 13 Eylül 1980.

“Yine IMF kelepçesi”, *Milliyet*, 18 Nisan 1994.

TBMM Tutanak Dergisi (TD), C, 94, B 5, 10,10,1995.

“Deprem acımız büyük”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1999.

“Türkiye ağlıyor, Allah korudu”, *Milli Gazete*, 18 Ağustos 1999.

“Düzce Yıkıldı”, *Hürriyet*, 13 Kasım 1999.

“Türk Medeni Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 24607, 08.01.2001, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm#1>. Son Erişim Tarihi: 30.10.2022.

TBMM TD, C 57, B 73, 22 Mart 2001, 226-228.

“Anayasa değişikliği”, *Milli Gazete*, 30 Eylül 2001.

“Anayasa, ezici bir çoğunlukla kabul edildi”, *Günaydın*, 8 Kasım 1982.

TBMM TD, C 81, B 44, 28 Aralık 2001, s. 211.

“İlk 1 yılın vaatleri”, *Milli Gazete*, 17 Kasım 2002.

TBMM TD, C 1, B 3, 23.11.2002, s. 42, 55-56.

“Başbakan Erdoğan,” *Yeni Şafak*, 15 Mart 2003.

“Yeter artık”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 2007.